Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies,
Online ISSN 2278-8808, SJIF 2016 = 6.17, www.srjis.com
UGC Approved Sr. No.49366, JAN–FEB, 2018, VOL- 5/43

'प्राथमिक शिक्षण प्रशिक्षणार्थीमधील मूल्यांचा अभ्यास'

लक्ष्मण सखाराम वायळ

सहाय्यक प्राध्यापक , म. वि. प्र. समाज, शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, नाशिक

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

१. पार्श्वभूमी

आजच्या शिक्षणाचा केंद्रबिंदू विद्यार्थी, शिक्षणाचा आत्मा शिक्षक आहे. एकूण या शिक्षण प्रक्रियेत शिक्षकाला अन्ययसाधारण महत्त्व आहे. शिक्षणाची प्रक्रियाच शिक्षकांच्या सक्रीय सहभागातून पूर्ण होऊ शकत नाही. विद्यार्थ्यांच्या भावी आयुष्याचा आणि जीवनाचा विकास साधण्याचे काम शिक्षकांमार्फत शिक्षणप्रक्रियेतून केले जाते. शिक्षण प्रक्रियेत आचारवान शिक्षकांचे महत्त्व अन्ययसाधारण आहे. पूर्वी शिक्षकाला आचार्य म्हणत. आचार्य म्हणजे आचारवान, स्वत: आदर्श जीवन आचरुन घेणारा तो आचार्य. आचार्यांच्या कर्तृत्वानेच राष्ट्र उभी राहतात. राष्ट्रनिर्माण करण्याचे कार्य आचारवान शिक्षकांशिवाय होणार नाही. पण आचारवाना शिक्षकांची कमतरता दिसून येते. परिणामी समाजात अराजकता, भ्रष्टाचार वाढत आहे असे म्हटले जात आहे.

गुरुजी राग आला तरी बोलण आता भाग आहे,

काळ, ज्ञान, विज्ञानात देश आपला मागं आहे.

खून, लूट, भ्रष्टाचार, चोऱ्या यांची आग आहे,

एवढं सारं घडत कसं गुरुजी तुम्हाला डांग आहे.

नव्या पिढी हाती तुम्ही नवे शस्त्रे द्याल का?

गुरुजी तुम्ही पुन्हा एकदा साने गुरुजी व्हाल का.

अशी विचारणा आता शिक्षकांना केली जात आहे. उद्याच्या भावी विकसित भारतासाठी बालकांवर मूल्यसंस्कार करण्याची जबाबदारी शिक्षकांवर आहे. यासाठी शिक्षकांमध्ये मूल्ये असणे आवश्यक आहे. कारण आडातच नसेल तर पोहऱ्यात कोठून येणार म्हणून भावी शिक्षकांमध्ये कोणती मूल्येआहे व कोणती नाहीत हे तपासून पहावयाचे संशोधकाने ठरविले व हे संशोधन कार्य हाती घेतले आहे.

२. संशोधनाचे महत्त्व

प्रस्तुत संशोधनातून प्राथमिक शिक्षक प्रशिक्षणार्थी मधील मूल्य समजणार आहेत. त्यामुळे प्रशिक्षणार्थींमध्ये कोणती मूल्ये अधिक प्रमाणात आहेत व कोणत्या मूल्यांची कमतरता आहे हे जाणून घेऊन कमतरता जाणवणाऱ्या मूल्यांची रुजवणूक प्राथमिक शिक्षक प्रशिक्षणार्थींमध्ये करण्यासाठी प्राथमिक शिक्षक प्रशिक्षणार्थ्यांच्या अभ्यासक्रमात मूल्यांविषयी सकारात्मक प्रेरणा निर्माण करणारे घटक समाविष्ट करता येऊ शकतात.

प्रस्तुत संशोधनात संशोधकाने न्यायदर्शन म्हणून अध्यापक विद्यालयातील प्रशिक्षणार्थींची निवड केलेली आहे. याचा मूळ उद्देश असा की, प्राथमिक स्तरावर शिक्षक म्हणून नियुक्तीसाठी किमान शैक्षणिक पात्रता शासनाने ठरवून दिलेली आहे. प्राथमिक शिक्षक बनु इच्छिणारा उमेदवार डी.टी.एड. उत्तीर्ण असावा. याचाच अर्थ असा की, डी.टी.एड पदविका उत्तीर्ण झालेला उमेदवार प्राथमिक शिक्षक होण्यास पात्र असतो. हेच शिक्षक सहा ते चौदा वयोगटातील संवेदनक्षम विद्यार्थ्यांवर मूल्यसंस्कार करीत असतात.

Copyright © 2017, Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies

त्यामुळे याच शिक्षकांमध्ये विविध मूल्ये कितपत विकसित झालेली आहेत. हे या संशोधनातून समजणार असल्याने हे संशोधन महत्त्वाचे आहे.

३. उद्‌दिष्टे

१. प्राथमिक शिक्षक प्रशिक्षणार्थीमधील मूल्य संरचेनचा अभ्यास करणे.

२. प्राथमिक शिक्षक विद्यार्थी व विद्यार्थीनी प्रशिक्षणार्थीमधील मूल्यांचा तुलनात्मक अभ्यास करणे.

३. प्राथमिक शिक्षक ग्रामीण व शहरी प्रशिक्षणार्थीमधील मूल्यांचा तुलनात्मक अभ्यास करणे.

४. प्राथमिक शिक्षक प्रशिक्षणार्थीमधील मूल्य संरचनेचा अभ्यास करुन उपाययोजना सुचविणे.

४. संशोधनाची व्याप्ती

प्रस्तुत संशोधन वर्तमानकाळाशी निगडीत आहे. या संशोधनात संशोधकाने जरी प्राथमिक शिक्षक प्रशिक्षणार्थीमधील मुल्यांचा अभ्यास करण्यासाठी न्यायदर्शन स्वरुपात नाशिक जिल्ह्यातील प्रशिक्षणार्थी निवडले असले तरी या संशोधनाचे निष्कर्ष महाराष्ट्रातील सर्व डी.टी.एड. विद्यालयातील प्रशिक्षणार्थ्यांना लागू पडतील कारण या संशोधन समस्येची संख्या म्हणजे राज्यातील सर्व डी.टी.एड. विद्यार्थी आहेत, ही या संशोधनाची व्याप्ती आहे.

५. संशोधनाची मर्यादा

प्रस्तुत संशोधनासाठी संशोधकाने न्यायदर्शन स्वरुपात फक्त नाशिक जिल्ह्यातील प्रशिक्षणार्थीच निवडले आहेत. संशोधक या प्रशिक्षणार्थीकडून व्यक्तीगत मूल्य प्रश्नावली भरून घेणार आहे. ही प्रश्नावली प्रमाणित असली तरी सभोवतालच्या वातावरणाचा प्रभाव विद्यार्थ्यांच्या उत्तरावर पडू शकतो.

प्रस्तुत संशोधनासाठी केवळ नाशिक तालुक्यातील व केवळ मराठी माध्यमाच्याच डी.टी.एड. विद्यालयाचाविचार केलेला आहे.

६. परिकल्पना

१. प्राथमिक शिक्षक, विद्यार्थी व विद्यार्थीनी प्रशिक्षणार्थींच्या मूल्यांमध्ये सार्थक अंतर असणार नाही.

२. प्राथमिक शिक्षक ग्रामीण व शहरी प्रशिक्षणार्थींमधील मूल्यांमध्ये सार्थक अंतर असणार नाही.

७. संशोधनाची पद्‌धती

प्रस्तुत संशोधन अभ्यासासाठी सर्वेक्षण संशोधन पद्‌धतीचा अवलंब केला आहे.

८. संशोधनाची जनसंख्या

प्रस्तुत संशोधन अभ्यासाच्या जनसंख्येत नाशिक जिल्ह्यातील सर्व डी.टी.एड. विद्यालयातील प्रशिक्षणार्थीचा समावेश होतो. हा अभ्यास करीत असताना संपूर्ण जिल्ह्यातील डी.टी.एड. विद्यालयातील विद्यार्थ्यांचे सर्वेक्षण करणे व अभ्यास करणे जिकरीचे व खर्चाचे, वेळखाऊ काम झाले असते. हे सर्व टाळण्यासाठी संशोधकाने येथे न्यादर्श सर्वेक्षण पद्‌धतीचा अवलंब केलेला आहे.

Copyright © 2017, Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies

९. न्यादर्श

प्रस्तुत संशोधनात संशोधकाने न्यादर्श निवडीच्या यादृच्छिक नमुना निवड पद्धतीचा वापर केलेला आहे. या संशोधात संशोधकाने नाशिक जिल्ह्यातील नाशिक तालुक्याची लॉटरी पद्धतीने निवड केलेली आहे.

१०. साधन निवड

प्रस्तुत संशोधनात माहिती संकलनासाठी डॉ. जी.पी.शेरी आणि आर.पी. वर्मा यांच्या व्यक्तिगत मूल्य प्रश्नावलीचा वापर करण्यात आला हे संशोधन प्रमाणित होते.

११. सांख्यिकी तंत्राचे उपयोजन

प्रस्तुत संशोधनात शिक्षण प्रशिक्षणार्थींच्या मुल्यांच्या प्राप्तांकाचे सांख्यिकी विश्लेषण करण्यासाठी मध्यमान, प्रमाण विचलन व टी चाचणी यांचा वापर करण्यात आला.

१२. निष्कर्ष

संशोधकाने संशोधन समस्या अभ्यासल्यानंतर सांख्यिकी विश्लेषण केल्यानंतर संशोधनाअंती पुढील निष्कर्ष आढळून आले.

१. विद्यार्थी व विद्यार्थीनी प्रशिक्षणार्थींच्या धार्मिक मुल्यात सार्थक अंतर असते. धर्मनिष्ठा, स्वधर्माचरण, धर्मसंस्कार, सर्वधर्मसमभाव, स्वामीनिष्ठा इत्यादी मुल्यांच्या बाबतीत विद्यार्थी व विद्यार्थीनींमध्ये भेद आढळतो.

२. विद्यार्थी व विद्यार्थीनी प्रशिक्षणार्थींच्या सामाजिक मुल्यात सार्थ अंतर आढळून आले नाही. समाज विकास संबंधित कार्यात रुची असणे, सामाजिक कार्यात सहभागी होणे, समाजहिताच्या दृष्टीने निर्णय घेणे या प्रकारच्या सहभागाबाबत विद्यार्थी व विद्यार्थीनी प्रशिक्षणार्थी सारख्या प्रमाणात विचार करतात.

३. विद्यार्थी व विद्यार्थीनी प्रशिक्षणार्थींच्या सामाजिक मुल्यात सार्थक अंतर असते. वैयक्तिक हक्क व कर्तव्य यांची जाणीव, स्वतंत्रतेचा सन्मान करणे, धर्म, जात, लिंग, भाषा इत्यादी बाबतीत भेदभाव न करता या सर्वांसाठी एकाच नियमांचे पालन करणे यामध्ये विद्यार्थी व विद्यार्थीनी जास्त जागरूक आढळले.

४. विद्यार्थी व विद्यार्थीनी प्रशिक्षणार्थींच्या सौंदर्यात्मक मूल्यात सार्थक स्तर असते. वैयक्तिक हक्क व कर्तव्य यांची जाणीव, स्वतंत्रेचा सन्मान करणे, धर्म, जात, लिंग, भाषा इत्यादी बाबतीत भेदभाव न करता या सर्वांसाठी एकाच नियमाचे पालन करणे यामध्ये विद्यार्थी प्रशिक्षणार्थी जास्त जागरूक आढळल्या.

५. विद्यार्थी व विद्यार्थीनी प्रशिक्षणार्थींच्या आर्थिक मूल्यात व ध्येयात्मक मुल्यात सार्थक अंतर आढळून आले नाही.

६. विद्यार्थी व विद्यार्थीनी प्रशिक्षणार्थींच्या ज्ञानात्मक मूल्यांत सार्थक अंतर असते. ज्ञान मिळविण्यासाठी इच्छा, ज्ञानपिपासू, वृत्ती, प्रगतीच्या दिशेने मार्गक्रमण व त्यासाठी कठोर मेहनतीची तयारी, अभ्यासूवृत्ती, विज्ञान व ज्ञानी व्यक्तींशी संबंध वाढविणे. नेहमी नवनवीन कार्याच्या बाबतीत विचारात मग्न राहणे, इत्यादी मूल्यांबाबतीत विद्यार्थी प्रशिक्षणार्थी प्रयत्नशील आढळले.

Copyright © 2017, Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies

७. विद्यार्थी व विद्यार्थीनी प्रशिक्षणार्थींच्या शक्तीवर्धक मूल्यात सार्थक अंतर असते. समुहाचे नेतृत्व करणे, एखाद्या समुहाला मार्गदर्शन करणे. आवश्यक कार्य करण्यासाठी वेळ आल्यावर हूकूम गाजविणे, आपल्या ार्याद्वारे जास्त धन, प्रसिद्धी मिळविण्यासाठी प्रयत्न करणे इत्यादी मूल्यांबाबतीत विद्यार्थी प्रशिक्षणार्थी प्रयत्नशील आढळले.

८. विद्यार्थी व विद्यार्थीनी शिक्षण प्रशिक्षणार्थ्यांना कौटुंबिक मूल्यांत सार्थक अंतर असतेच, रक्ताचे नाते जास्त शक्तीशाली असणे, आंतरजातीय विवाहास विरोध असणे, समाज नियमांना अनुसरून आपल्या वर्तनात बदल घडवून आणणे. आपल्या वर्तनातून कुटुंबास नुकसान होणार नाही याची दक्षता घेतली जाणे इत्यादी मूल्यांबाबतीत विद्यार्थीनी प्रशिक्षणार्थी जागरूक आढळल्या.

९. विद्यार्थी व विद्यार्थीनी प्रशिक्षणार्थींच्या आरोग्य विषयक मूल्यांत विद्यार्थीनी प्रशिक्षणार्थी जागरूक आढळल्या.

१०. ग्रामीण व शहरी प्रशिक्षणार्थींच्या सामाजिक मूल्यांमध्ये सार्थक अंतर असते. समाज विकास संबंधित कार्यात रुची असणे. सामाजिक कार्यक्रमात सहभागी होणे, समाजहिताच्या दृष्टीने निर्णय घेणे. या प्रकारच्या सहभागाबाबत ग्रामीण प्रशिक्षणार्थी जास्त जागरूक आढळले.

११. ग्रामीण व शहरी प्रशिक्षणार्थींच्या राजकीय मूल्यांमध्ये व सौंदर्यात्मक मूल्यांमध्ये सार्थक अंतर असत नाही.

१२. ग्रामीण व शहरी प्रशिक्षणार्थींच्या आर्थिक मूल्यांमध्ये सार्थक अंतर आढळून आले. शेवटी हाच निष्कर्ष निघतो की, श्रीमंत बनण्याची इच्छा, जेथे जास्त पगार असेल अशा ठिकाणी नोकरी करण्याची इच्छा शहरी प्रशिक्षणार्थीमध्ये दिसून आली.

१३. ग्रामीण व शहरी प्रशिक्षणार्थींच्या ज्ञानात्मक मूल्यांमध्ये व शक्तीवर्धक मूल्यांमध्ये सार्थक अंतर आढळून आले.

१४. ग्रामीण व शहरी प्रशिक्षणार्थींच्या ध्येयात्मक मुल्यांमध्ये सार्थक अंतर आढळून आले नाही.

१५. ग्रामीण व शहरी प्रशिक्षणार्थींच्या कौटुंबिक मूल्यांमध्ये सार्थक अंतर असणार आढळून आले. रक्ताचे नाते जास्त शक्तीशाली असणे आंतरजातीय विवाहास विरोध असणे, समाज नियमांना अनुसरून आपल्या वर्तनात बदल घडवून आणणे. आपल्या वर्तनातून कुटुंबास नुकसान होणार नाही याची दक्षता घेतली जाणे इत्यादी मूल्यांबाबतीत ग्रामीण प्रशिक्षणार्थी जागरुक आढळले.

१६. ग्रामी व शहरी प्रशिक्षणार्थींच्या ध्येयात्मक मूल्यांमध्ये सार्थक अंतर आढळून आले. आपल्या आरोग्यासंबंधी तक्रारीकडे विशेषत्वाने लक्ष देणे. आरोग्याच्या संबंधी माहिती गोळा करणे आरोग्यविषयक समस्या निर्मा झ ाल्यावर त्यांच्या निवारणासाठी विविध व्यक्तींशी सल्लामसलत करणे इत्यादी बाबतीत शहरी प्रशिक्षणार्थी जागरुक आढळले.

१३. शिफारशी

१. मूल्य हा व्यावहारिक विषय आहे. जो शाळेत व शाळेबाहेरहरी अनौपचारिक स्वरुपात शिकविला जावा की जेणेकरुन पशिक्षणार्थ्यांना व्यवहाराची योगय दिशा प्राप्त होऊ शकेल.

Copyright © 2017, Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies

२. प्रशिक्षणार्थीसाठी मूल्यांवर आधारित चर्चासत्राचे, परिसंवादाचे आयोजन करण्यात यावे की ज्यातून प्रशिक्षणार्थीमध्ये मूल्यांविषयी सकारात्मक प्रेरणा निर्माण होऊ शकेल.

३. शिक्षण प्रशिक्षण कार्यक्रमातील पाठ्यपुस्तकातील अनिवार्य विषयांबरोबरचच मूल्यांवर आधारित व अभिक्षमतापूरक शिक्षणासही योग्य ते स्थान दिले गेले पाहिजे की, ज्यातून शिक्षण प्रशिक्षणार्थीमध्ये सकारात्मक अभिक्षमतेबरोबरच व्यक्तिगत मूल्य ही विकसित होतील.

४. शिक्षक प्रशिक्षणार्थीला आपल्या व्यवसायाबद्दल आस्था, निष्ठा व रुची असावयास हवी तेव्हाच तो विद्यार्थी व समाजासाठीचे आपले कर्तव्य व्यवस्थितपणे पार पाडू शकेल.

५. शिक्षक प्रशिक्षणार्थ्यांने आपल्या व्यावसायिक उन्नतीच्या हेतूने सदैव जागृत रहावयास हवे. आपल्या विशिष्ट क्षेत्रात झालेल्या नवीन संशोधन, शोध, अभ्यास, याकडे लक्ष पुरविले गेले पाहिजे व ते अवगत करुन घेतले पाहिजे.

१४ संदर्भ सूची

आनंद, ए.एम., (१९८०) शिक्षक मूल्य आणि कार्य समाधान, नवी दिल्ली : एन.सी.ई.आर.टी.

करंदीकर, सुरेश (१९९८), मूल्य शिक्षण, कोल्हापूर : फडके प्रकाशन

भिंताडे, वि.रा. (१९९९), शैक्षणिक संशोधन पद्धती, पुणे : नूतन प्रकाशन

मुळे, रा.श आणि उमाठे, वि.तू. (१९९८), शेक्षणिक संशोधनाची मूलतत्त्वे, नागपूर : महाराष्ट्र पुस्तक निर्मिती मंडळ

गुप्ता एन.एल. (१९८६), मूल्य पूरक शिक्षा : अजमेर : कृष्णा ब्रदर्स

गॅरेट, एच.ई. (१९७८), शिक्षण व मानसशास्त्र सांख्यिकीय उपयोजन, नवी दिल्ली : कल्याणी पब्लिकेशन

दांडेकर, व्ही.एन. (२०००), शैक्षणिक व प्रायोगिक मानसशास्त्र, पुणे : श्री विद्या प्रकाशन

पाटील जी. (२०००), मूल्यशिक्षण दैनंदिनी, पुणे : निराली प्रकाशन

बुच, एम.बी. (१९८६) शिक्षणातील संशोधनाचे सर्वेक्षण, व्दितीय खंड, दिल्ली : एन.सी.ई.आर.टी.

बाबु, डी.ए. (२००२), शिक्षणात मूल्यांचे स्थान, नवी दिल्ली : एन.सी.ई.आर.टी.

Copyright © 2017, Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies